

UOT 37

Sahib Əmirxan oğlu Məmmədov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının dosenti

Aygün İslam qızı İsmayılova

Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

Mingəçevir Dövlət Universiteti

**NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL
VƏ TOLERANT DƏYƏRLƏR**

Сахиб Амирхан оглы Мамедов

доктор философии по педагогике

доцент кафедры педагогики и психологии

Мингечевирского Государственного Университета

Айгюн Ислам гызы Исмаилова

преподаватель кафедры педагогики и психологии

Мингечевирского Государственного Университета

MULTİKULTURAL VE TOLERANT DEYERLERİNİN NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA

Sahib Amirkhan Mammadov

doctor of philosophy in pedagogy

associate professor of the department of Pedagogy and psychology of

Mingachevir State University

Aygun Islam Ismayilova

teacher of the department of Pedagogy and psychology

Mingachevir State University

MULTİKULTURAL AND TOLERANT VALUES IN NİZAMİ GANJAVİ'S WORK

Xülasə. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, özünün ümumbəşəri konsepsiyası, fəlsəfi ideya və poetik-estetik dəyəri baxımından bu günki həyatımız üçün də aktual səciyyə daşıyır. Dahi Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, bəllidir ki, özünün ümumbəşəri konsepsiyası, fəlsəfi ideya və poetik-estetik dəyəri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında multikultural və tolerant dəyərlər” adlanan bu məqalədə Nizaminin multikultural görüşləri tədqiq olunur. Nizami Gəncəvinin əsərlərində dünyanın ən müxtəlif xalqları və mədəniyyətlərinin bir arada, vahid fikir və ideya ətrafında təsvir olunması da, onu deməyə əsas verir ki, hələ XII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii təfəkküründə multikultural və tolerant baxışlar mühüm yer tutub.

Müəlliflər şairin poemalarını tədqiq edərkən, mövzunun tələblərinə uyğun olaraq öz fikirlərini faktlarla sübut etmişdirlər.

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, Azərbaycan ədəbiyyatı, Nizami, xəmsə.*

Резюме. Творчество Низами Гянджеви, его универсальная концепция, философская идея и поэтико-эстетическая ценность актуальны для нашей жизни сегодня. Известно, что творчество великого

Nizami Gəndževi было важным с точки зрения его универсальной концепции, философской идеи и поэтико-эстетической ценности.

Эта статья, озаглавленная «Мультикультурные и толерантные ценности в творчестве Низами Гянджеви», исследует мультикультурные взгляды Низами. Тот факт, что в произведениях Низами Гянджеви изображены самые разные народы и культуры мира вместе, вокруг общей идеи, дает основание сказать, что его мультикультурные и толерантные взгляды играли важную роль в литературной и художественной мысли Азербайджана XII века. Исследуя стихи поэта, авторы подтверждали свои взгляды фактами в соответствии с требованиями тематики.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, азербайджанская литература, Низами, хамса

Summary. In Nizami Ganjavi's work, his universal concept is relevant for today's life in terms of philosophical ideas and poetic and aesthetic value. The work of the great Nizami Ganjavi was important in terms of its universal concept, philosophical idea and poetic and aesthetic value. Called multicultural and tolerant values in Nizami Ganjavi's work, this article examines Nizami's multicultural views. The fact that Nizami's works depict different peoples and cultures of the world around a common idea and reason gives grounds that multicultural and tolerant views played an important role in the literary and artistic thought of Azerbaijan in the 12 centuries. While researching the poet's poems, the authors proved their views with facts in accordance with the requirements of the subject.

Keywords: multiculturalism, tolerance, the Azerbaijani literature, Nizami, hamsa.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından olan dahi Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, bəllidir ki, özünün ümumbəşəri konsepsiyası, fəlsəfi ideya və poetik-estetik dəyəri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ümumbəşəri konsepsiya bu gün mənəvi böhran yaşayan bəşər həyatı üçün də aktualdır.

Onun yaradıcılığına söykənərək deyə bilərik ki, Nizaminin əsərlərində də multikulturalizm və tolerantlıq elementlərinə rast gəlmək mümkündür. Belə ki, Nizami yaradıcılığında dünyanın ən müxtəlif xalqları və mədəniyyətləri bir arada, vahid fikir və ideya ətrafında təsvir olunmuşdur ki, bu da hələ XII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii təfəkküründə mövcud olan multikultural və tolerant dəyərlər baxışın tipik örnəyi idi.

Nizami əsərlərində olan multikultural, əxlaqi, etik, insana və insanlığa olan sevgi və bağlılıq, deyə bilərik ki, onun aldığı ailə tərbiyəsi ilə bağlı olmuşdur. Məlumdur ki, mənbələrdən aldığımız məlumatlara görə, onun atası Yusif çörəkçi olmasına baxmayaraq, mükəmməl biliyə və əxlaqi görüşlərə malik olan bir şəxsiyyət olmuşdur. Bu münasibətlə görkəmli Nizamişünas alim Məmməd Cəfərin “Nizaminin fikir dünyası” adlı əsərində verilmiş şairin etirafları fikrimizin təsdiqidir.

Tədqiqatçı Nizaminin atasına olan məhəbbətini ifadə edərək yazır: “Atam, Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin. O, mənə dedi: Oğlum, əgər istəyirsən ki, gecən gündüzündən parlaq

olsun, çalış həmişə qəlbinin çırağını qəlbi işıqlı olanların məşəli ilə yandır”.

Mədəni müxtəlifliyə yüksək dəyər verilməsi verilməsi intibah şairi Nizami dühasının mahiyyətindədir. Etiqadca müsəlman olan, beş poemadan ibarət “Xəmsə”si ilə dünyaşöhrətli şair bütün əsərlərini minacatla başlayır, Məhəmməd peyğəmbərin tərifini verir və bütün bunlarla bərabər başqa dinlərə elə bir məhəbbət sərgiləyir ki, bunun təyinatı böyük mənada oxucuda multikultural dəyərlərə sahiblənməyi bir şüar kimi təlqin edir.

Nizami öz poeziyasının multikultural təyinatına birbaşa işarə vuraraq yazır:

*Hər hücrəyə köçürdüm, şeiri, şeiriyəti mən.
Çıxartdım meyxanədən, ucaldım sənəti mən.
Bir dəfəlik tullayıb zünnar ilə xirqəni,
Zahidlər, rahiblər də gəlib tapdılar məni.*

Bu misralarda Nizami öz poeziyasının dinindən asılı olmayaraq hamıya aid olduğunu vurğulayır və bildirir ki, onun yazıları təkcə xirqə geyinən müsəlman sufilər üçün deyil, bəllərinə qıldan toxunmuş kəməz-zünnar bağlayan məsihilər -xristianlar da bu poeziyadan faydalana bilərlər.

Dünya şöhrətli mütəfəkkir şair Nizamiyə ümumdünya sevgisini qazandıran ən başlıca cəhət onun əsərlərindəki insanpərvərlik, humanizm, heç bir dini-etnik fərq qoymadan bütün

bəşəriyyət üçün ağrıyıb-acıması, narahatlıq keçirməsidir.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin adı hələ özünün həyatda olduğu zamanlarda doğulduğu Gəncə şəhərindən, vətəni Azərbaycanın hüduqlarından çıxaraq, bütün Şərqdə tanınmış və çox keçmədən möhtəşəm ədəbi məktəbin simvoluna çevrilmişdir. Nizaminin beş poeması bu gün əksər dünya xalqlarının dilinə çevrilmiş və demək olar ki, bir çox Şərq və Qərb ölkələrində tədqiq edilmişdir.

Dahi alman şairi Höte özünün məşhur “Şərq-Qərb divanı”nda Nizaminin yaradıcılığında da bəhs etmiş, şairin əsərlərini yüksək qiymətləndirmişdir.

Onun poemalarında dünyanın ən müxtəlif xalqları və mədəniyyətləri bir arada, vahid fikir və ideya ətrafında təsvir olunmuşdur ki, bu da hələ XII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii təfəkküründə mövcud olan multikultural və tolerant baxışın tipik örnəyi idi.

“Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanın dəyəri idi. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən bu şairin qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Humanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalq xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır” (2, s. 77-78).

Nizami yaradıcılığında insan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram əsas yer tutur. Onun “Zəncinin arzuları” əsərindəki bir yanaşmasına diqqət edək:

*Zəncinin zahiri qaradır, ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır.”
Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərək bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz.*
(3, s. 88-89)

Bu beytləri insan konsepsiyası aspektindən təhlil edən X. Əlimirzəyev yazır ki, “İnsan insana zahiri görkəminə, rənginə irqinə, ictimai

vəziyyətinə görə qiymət verməməlidir. İnsan hər yerdə insandır. Bu ali, şərəfli adına görə o, həmişə böyük hörmətə, ehtirama, məhəbbətə layiqdir” (1, s. 50)

Şairin özünün yaratdığı zənci obrazına yanaşmasından da aydın olur ki, yaradılışın əşrəfi olan insan hər zaman, hər yerdə ən yüksək qiymətə layiqdir və onun qiyməti daxili məzmunu və mahiyyətinə görə verilməlidir.

Alimin verdiyi izahdan aydın olur ki, dahi şairimiz Nizami müasir dövrdə belə tez-tez rast gəlinən problemlərdən birinə - rasizmə qarşı hələ öz zamanında qarşı çıxmış, poetik sözün qüdrəti ilə insanın mahiyyətini daxili dünyasında, kamal və ağılında, daha konkret desək, fikir və düşüncələrində axtarmışdır. Şair zənci obrazına mənfi münasibət bəsləyən, ona “yuxarıdan aşağı baxan” insanlara üzünü tutaraq diqqəti insanın daxili aləminə, ürək-könül dünyasına yönəldir. Şairin yanaşmasından aydın olur ki, yaradılışın əşrəfi olan insan hər zaman və hər yerdə ən yüksək qiymətə layiq olmalıdır. Onun qiyməti daxili məzmunu, mahiyyəti hesabına verilməlidir.

Tolerantlıq, dözümlülük, özgəyə acıma şairin, demək olar ki, bütün əsərlərində aparıcı xətləri təşkil edir. Nizami “insan” dedikdə dinindən, irqindən və dilindən asılı olmayaraq bəşər övladını-müxtəlif millətlərin nümayəndələrini nəzərdə tutur.

Məhz insanın dəyrləndirilməsinin bu prizması fərdlər, cəmiyyətlər, xalqlar, mədəniyyətlər arasında sədd çəkilməsini, uçurum yaradılmasını deyil, onların qarşılıqlı ünsiyyətinə və paylaşmasına çağırışdır. Bu fəlsəfədə insanlar biri-birindən fərqləndirilir, lakin bu fərq onların zahiri, dini, irqi əlamətlərinə görə deyil, əqli, kamalı və qabiliyyətlərinə əsasən müəyyən olunur. Buradan aydın olur ki, Nizami yaradıcılığının ümumbəşəriyyətinin ən mühüm əlamətlərindən biri gerçəkliyi, onun ən müxtəlif səviyyələrini-fərdləri, cəmiyyətləri, mədəniyyətləri multikultural və tolerant baxışlar bucağında dərk etməsi, anlamasıdır.

Bu da onu deməyə əsas verir ki, Nizami yaradıcılığının ümumbəşəriyyətinin ən mühüm əlamətlərindən biri gerçəkliyi, onun ən müxtəlif səviyyələrini – fərdləri, cəmiyyətləri, mədəniyyətləri multikultural və tolerant baxışlar bucağında dərk etməsidir:

*Ey müsəlman, öyünmə, atəşpərəst deyilsən,
Bir günəşin eşqindən zərrəcə məst deyilsən.
Kaş ki, hindli möbiddək dərk edəsən dünyanı.
Bu dünyaya uymadan tərək edəsən dünyanı*
(8, s. 15-16)

Burada isə bədii mətn kontekstində müsəlman və atəşpərəst bir araya gətirilir və müsəlman olduğuna görə öyünən birinin Günəşin istisindən məst olmadığıca atəşpərəstdən heç bir fərqi olmadığı vurğulanır. Daha aydın ifadə etsək, əgər bir müsəlman ibadət etdiyinə ruhən, mənən bağlı deyilsə, yəni bir atəşpərəstin pərəstiş etdiyi oddan, istidən enerji aldığı kimi, ibadət etdiyindən enerji almırsa, deməli o öz ibadətinə ruhən bağlı deyil. İkinci beytdə isə, şair fikrini konkret nümunəyə əsaslanmaqla izah edir. Şairin multikultural və tolerant düşüncə tərzini hindli möbidi müsəlmana nümunə kimi göstərməsindən açıq aydın hiss olunur. O, bir müsəlmana da dünyanı dərk etməyi, yəni onun maddi, aldadıcı nemətlərinə uymamağı, bu dünyanı dərk edərək tərək etməyi məsləhət görür. Hesab edirik ki, bu yanaşma tolerantlığın ən bariz nümunəsi olmaqla bərabər, Azərbaycan xalqının fəlsəfi təfəkkürü üçün xarakterik olan tolerant dəyərlərin Nizami Gəncəvi zirvəsindən parlaq bəyanı idi.

Təkcə Azərbaycanın yox, həm də bütün dünyanın dahi söz sərraflarından olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının da ana xəttini bu dəyərlər təşkil edir. Qeyd etdiyimiz kimi, N. Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıqdır, insani münasibətlərdir, daha dəqiq desək, tolerantlıqdır. Məhz buna görə də irqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qəbul etməyən şairin qəhrəmanları arasında türk, ərəb, fars, hindli, çinli, həbəş, yunan, gürcü və başqa xalqların nümayəndələri də xüsusi yer tutur. Görünür, Nizaminin dünyaya, insanlara, insanlığa, ümumiyyətlə, bəşərə sevgisi onun ailəsindən aldığı tərbiyə, öyüd-nəsihətlər nəticəsində yaranıb, formalaşmışdır. Nizaminin əsərlərində vəsf olunan multikultural, əxlaqi, etik, insana və insanlığa olan sevgi və bağlılıq da məhz, onun ailədə aldığı tərbiyəsindən irəli gəlir. Öz həyatı ilə də şair multikultural ruhlu bir insan olmuşdur. Yazdığı əsərə görə Dərbənd hakiminin ona hədiyyə kimi göndərdiyi cariyyəni məzhəb və dil ayrılığına baxmayaraq, sevmiş və Afaq adlı bu qızla evlənmişdir. Bu faktın özü XII əsr Gəncəsində belə hadisəyə tolerant münasibət bəsləyən bir cəmiyyətdə mümkün ola bilərdi.

Bu da heç şübhəsiz ki, Nizaminin bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə və yaradıcılığına da təsirsiz ötürməyib. Məsələn, onun “Yeddi gözəl” poemasında çoxmədəniyyətli mühitin həyatı bir mənzərəsi ilə, müasir dildə desək, multikultural mühitin mükəmməl təsvirini görürük.

Şair yeddi iqlimdən olan, fərqli inanc sahibləri qadın tiplərini hind, rum, slavyan, Məğrib, Xarəzm, Çin, türk qadınlarını hökmdar Bəhrəmin ətrafında bir araya gətirir.

Bu qadınlar ona dünyanın müxtəlif ölkələrində baş vermiş əhvalatları nəql edirlər. Əsərdə Bəhrəmin bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesi də gedir. Bu kamilləşmənin, məhz, multikultural mühitdən keçərək baş tutması oxucuda şüurlu olaraq o fikri möhkəmləndirir ki, ümumən bəşərin real tərəqqisində multikulturalizmin alternativini yoxdur.

Əsəri tədqiq edən müasir araşdırmaçılar burada orta çağ dünyasının kosmik modelinə diqqəti çəkir, bu modeldə məkanın yeddi iqlimə bölündüyü, hər iqlim və hər iqlimdəki ölkənin göyün bir qatı sayıldığını, yeddi gözəlin də ayrı-ayrılıqda mənsub olduqları iqlimlərə uyğun simvollarla bəzədilmiş saraylarda yerləşdirilməsini qeyd edərək maraqlı qənaətlərə gəlirlər. Şənbə günü Saturn planetindən olan yeddi iqlim şahı Hind şahının qızı yeddi iqlim şahzadəsi

Furəcin qara gümbəzli və Bəhrəm şahın da qara paltar geyinib daxil olduğu otaqda şah “Qara geyimli kəninin nağılı”nı, bazar günü Günəş planetindən olan yeddi iqlim şahı Çin-Təbriz şahının qızı yeddi iqlim şahzadəsi Yəgmənzamin sarı gümbəzli və Bəhrəm şahın da sarı paltar geyinib daxil olduğu otaqda şahzadənin söylədiyi “Kənin alan və satan şahın nağılı”nı, bazar ertəsi Ay planetindən olan, yeddi iqlim şahı Xarəzm şahının qızı yeddi iqlim şahzadəsi Nazpərinin yaşıl gümbəzli, şahın da yaşıl rəngli paltar geyinib daxil olduğu otaqda şahzadənin ona “Bişr ilə Məlihanın nağılı”nı, çərşənbə axşamı Mars planetindən olan yeddi iqlim şahı Səqləm şahının qızı yeddi iqlim şahzadəsi Nəsrinimşun qırmızı gümbəzli, şahın da qırmızı rəngli paltar geyinib daxil olduğu otaqda şahzadənin ona “Ərə getmək üçün şərt qoyan qızın nağılı”nı, çərşənbə günü Merkuri planetindən olan yeddi iqlim şahı Məğrib şahının qızı yeddi iqlim şahzadəsi Azəryunun firuzəyi gümbəzli şahın da, firuzəyi rəngli paltar geyinib daxil olduğu otaq-

da şahzadənin ona “Mahanın nağılı”nı, cümə axşamı Yupiter planetindən olan yeddi iqlim şahı Qeysər şahın qızı yeddi iqlim şahzadəsi Humayın səndəli günbəzli və şahın da səndəli rəngli paltar geyinib daxil olduğu otaqda şahzadənin ona “Xeyir və Şərin nağılı”nı, cümə günü Venera planetindən olan yeddi iqlim şahı Kəsra şahın qızı yeddi iqlim şahzadəsi Dürsətin ağ günbəzli və Bəhram şahın da ağ rəngli paltar geyinib daxil olduğu otaqda şahzadənin ona “Xacənin nağılı”nı söyləməsi oxucularda xüsusi bir maraq yaradır. Təhlilini verdiyimiz bu parçada ilk baxışda şairin folklor görüşləri diqqət çəkici olsa da, onun multikulturalizmin əsas prinsipi olan tolerantlığı, dini və irqi seçkiliyə fərq qoymaması, yeddi iqlimə mənsub olan ayrı-ayrı din daşıyıcılarına hörmət və ehtiram daşıyıcısı olan Nizamini gözlərimiz qarşısında multikultural şair kimi canlandırır.

Nizami “Yeddi gözəl” əsərində türk qızı Fitnə obrazı vasitəsilə türklərin gücünü, qüvvətini, gözəlliyini təqdim edir. Əsərdə Fitnənin Bəhram şaha dərs verməsi eyni zamanda “İsgəndərnamə” də türk qızı, qüdrətli Bərdə hökmdarı Nüşabənin İsgəndərə dərs verməsini ümumiləşdirməklə türkün gücünü, qüvvətini, eyni zamanda türkün müdrikliyini yerli və dünya oxucularının nəzərinə çatdırır.

Nizami Gəncəvinin multikulturalizmə, tolerantlığa köklənə fəlsəfi dünyagörüşü onun bütün yaradıcılığında, xüsusən də “İsgəndərnamə” poemasında daha qabarıq şəkildə öz əksini tapıb.

Nizamının fəlsəfi düşüncələrinin təhlili bizə onu deməyə əsas verir ki, o, dindar, islam dininin bütün incəliklərini mükəmməl bilən bir şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də bütün dinlərə böyük hörmət və rəğbətlə yanaşmış. Buna görə də o, əsərlərinə elə bir ad seçməyə çalışmış ki, həmin adın daşıyıcısı bütün dünya tərəfindən tanınmış və dünyada mövcud olan bütün dinlərə rəğbəti olsun.

Xristian dinin peyğəmbəri ilə İslam dininin peyğəmbərinə eyni gözlə baxır, yalnız dinindən asılı olmayaraq ədalətli və ağıllı hökmdar axtarır. Nizamının ədalətli və ağıllı hökmdar axtarışı “İsgəndərnamə” əsərində də özünü qabarıq bir şəkildə büruzə vermişdir.

Nizami Gəncəvinin dünyagörüşünə görə, belə bir şəxsiyyət Makedoniyalı İsgəndər olub. Bununla belə, şair poemasında tarixi şəxsiyyət

olan İsgəndəri sanki öz libasından çıxararaq ona bədii don geyindirir və onu özünün arzuladığı bir hökmdar kimi təqdim edir.

Əsərdə Nizamının İsgəndəri adil bir hökmdar kimi təqdim etməsi əslində onun görmək istədiyi hökmdarların ümumiləşmiş surətidir. İsgəndərin yunan alimləri: Ərəstun, Hürmüz, Əflatun, Valiz, Bəlinas, Fərfiryus, Sokratı sarayına dəvət etməsi, onları öz başına yığması, sarayında yaşatması və onların verdiyi nəsihətlərdən bəhrələnməsi onun elmə olan diqqət və qayğısından irəli gəlir.

Əmr etdi, verildi belə bir fərman:

“Alimdir gözümdə ən əziz insan”!

Elmlə, hünərlə başqa cür heç kəs,

Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz (4, s.37)

Nizamının əsərində İsgəndəri adil hökmdar kimi təqdim etməsi də, əslində onun görmək istədiyi hökmdarların ümumi bir obrazı idi. Belə bir ideyanı o dövr şair və mütəfəkkirlərin bir çoxunun əsərlərində müşahidə etmək mümkündür. O dövrdə yaşayan bir çox ədəbiyyatçılar hesab edirdilər ki, ideal, demokratik, tolerant bir cəmiyyətin yaradılması, məhz adil bir hökmdarın vəzifəsidir və ona bağlıdır. Onlar hesab edirdilər ki, məhz adil bir hökmdar belə bir cəmiyyət yaratmaq iqtidarındadır.

Nizami Gəncəvi “İsgəndərnamə” poemasında bir sıra uzaq xalqların nümayəndələrinin parlaq, gənc, gözəl surətlərini yaratmış və onlara öz səmimi münasibətini ifadə etmişdir. Bu da qüdrətli sənətkarın böyük ideallar çarçısı və yüksək multikultural düşüncə sahibi olmasını açıq-aşkar şəkildə ortaya qoyur. Nizamının “Xəmsə”sinə daxil olan əsrarəngiz əsərlərdən biri də “Xosrov və Şirin”dir.

Digər əsərlərində olduğu kimi, bu əsərdə də multikulturalizm elementlərinə rast gəlinir. Əsərdə hadisələr əsərin qəhrəmanları Sasani şahı II Xosrov Pərviz (590-628) və Bərdə hökmdarı Məhinbanunun qardaşı qızı Şirinin məhəbbət hekayəsi əsasında cərəyan edir. Poemada baş verən maraqlı epizodlardan biri Şirinin bibisi olan Məhinbanunun Şirinə verdiyi nəsihətdir ki;

Əgər o, aydırsa, biz afitabıq,

O, Keyxosrovsə, bizsə Əfrasiyabıq

(3, s. 119).

deməklə, Şirinin bir türk olduğunu, türklərə məxsus yüksək keyfiyyətləri oxucuların nəzə

rinə çatdırır. Klassik ədəbiyyatda çox vaxt Ay oğlan və Günəş qızın simvolu olduğu kimi, Əfrasiyab türklüyü, Keyxosrov isə iranlılığı təmsil edir. Nizaminin əsərdə baş qəhrəman olaraq, məhz, İran şahı olan Xosrovu Şirinin həmdəmi kimi təqdim etməsi də, onun multikultural dünyagörüşündən irəli gəlir.

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” poemasında mədəni müxtəlifliyə ünvanlanan fikirlər səsləndirərək qeyd edir:

*Müxtəlif nəğmələr, müxtəlif pərdə
Birləşsə, xoş ahəng çıxar bir yerdə.*

Nizami Gəncəvi bu beyt ilə mədəni müxtəlifliyi bir zənginlik kimi xarakterizə edir. Bu tendensiya məhz multikulturallığa yönəlmiş bir yanaşmadır və demək olar ki, Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığında izlənməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tendensiya zamanla Azərbaycanın ədib və düşüncə adamlarının yaradıcılığında ana xətt olaraq müşahidə edilməkdədir.

“Xosrov və Şirin” poemasında təsvir edilən atəşpərəstliyin, xristianlığın, büt-pərəstliyin insan səadəti yolunda heç bir maneə yaratmamışının təsviri də dahi şairdə multikultural əhvalın yüksək olmasından xəbər verir.

Həmçinin mütəfəkkirin digər poemalarında da bu ideyalara rast gəlmək mümkündür. Şairin qələmə aldığı “Sirlər xəzinəsi” poemasında da çoxmədəniyyətlilik mənzərəsinə, tolerantlığa, multikultural dəyərlərə rast gəlmək mümkündür. Bu baxımdan şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında dini zəmində ayrı-seçkilik aparmır, atəşpərəstlik, xristianlıq və islam dininə obyektiv bir münasibət bildirir. Xristian dinin peyğəmbəri ilə islam dininin peyğəmbərinə eyni gözlə baxır.

“Sirlər xəzinəsi” poemasında “Ədalətli və insafli olmağa dair” söhbətdə şair hökmdarları nəzərdə tutaraq onlara ağıllı, tədbirli, ədalətli olmağın, xalqın gözündə ucalmağın yolunu dirlərdə ifadə olunan ilahi təlimatlara əməl etməkdə görür və yazır:

*Dini sevib qorumaq sənin borcundur
hər gün,
Bu yolda can qoyublar, haqq sevənlər
haqq üçün (7, s. 97)*

Dahi şairin kredosu belədir: “Bu günəşdən dünyaya hamıya işıq çatar”. Nizami poeziyası adamları xeyirxahlığa, darda qalanların əlindən tutub kömək etməyə çağırır. Nizaminin fikrincə,

sən başqasına kömək edərsənsə, başqası da bir gün sənə köməyini əsirgəməz. Sənətkarın çoxsaylı misraları multikultural təhlükəsizliyin özül prinsiplərindən biri olmağa layiq nümunələrdir.

*Şadlıq gəldi- gədərdi, qəm də gəldi gədərdi.
Hər gecənin sonusa bir günəşli səhərdir.
Hər yoxuşun enişi, hər təpənin düzü var,
Bu günəşdən dünyada hamıya işıq çatar.*

Ümumiyyətlə, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığında, digər poemalarında da multikultural dəyər öz əksini tapmışdır. “Humanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır, fərqli fikir və mədəniyyətlərə göstərilən hörmətlə yanaşır. Nizami vahid din ideyasını irəli sürməklə xalqlar, millətlər, milli etnik qruplar, tayfalar arasında mövcud olan münaqişələrə son qoymaq istəyir. Nizami xalqların adını çəkərək də onların mənsubiyyətinə hörmətlə yanaşır. O qara dərili zəncini açıq qəlbə və möhkəm xüsusiyyətə malik olduğunu qeyd edərək irqi mənsubiyyəti əsasında insana qiymət verməkdən çəkindirir” (1, s. 26).

Əslində qlobal xarakter daşıyan bu mövzunu bir məqalə həcmində ümumiləşdirmək mümkün olmadığından biz problemdən konkret şəkildə danışa bildik. Təkcə bir kiçik həcmli məqalə ilə söz yox ki, Nizami bədii dühası fonunda onun multikultural görüşlərini tam şəkildə ifadə etmək mümkün deyil. Bu mövzu müasir ədəbiyyatşünaslıqda öz tədqiqatçısını gözləyən vacib, aktual mövzulardan biridir.

Problemin aktuallığı. Son illərin araşdırmaları göstərir ki, Azərbaycanda multikultural dəyərlərin formalaşması təbii coğrafi mövqe, tarixi-siyasi proseslərin gedişatı və xalqın milli özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Burada hakim dini düşüncənin xarakteri də mühüm rol oynayır. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının formalaşma prosesinə, burada öncə, türk-oğuz mədəniyyətinin, daha sonra isə ümumşərq müsəlman mədəniyyətinin təsirindən formalaşan çoxsaylı ideya-fikir təmayüllü məktəb, təriqət və cərəyanları qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının ideya qaynaqlarından biri kimi, həm də şifahi xalq ədəbiyyatı və onun çoxsaylı nümunələrini göstərmək olar. Dahi Azərbaycan şairləri Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Şəbüstəri, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Füzuli, Məsihi və başqaları yaradıcılıqlarında humanist, bəşəri dəyərlərin təbliği və təsvirinə daim

geniş yer verməklə, ayrı-ayrı fərdi, dini və etnik qrupların maraqlarının deyil, insanlıq fəlsəfəsinin təbliğatçısı, tərənnümçüsü kimi çıxış etmişlər. Təsədüfi deyildir ki, həmin sənətkarların yaradıcılığında bu baxışlar onların yaşam fəlsəfəsi, həyat kredo-suna da çevrilmişdir. Bu həm də ondan irəli gəlirdi ki, həmin sənətkarların yaradıcılığında bu baxışlar onların həyat tərzindən və yaşam fəlsəfəsindən qaynaqlanırdı. Onların bir çoxu isə bütün ömrünü həmin ideyaların təbliği və təşviqinə həsr etmişlər.

Ədəbiyyat

1. Əlimirzəyev, X. Nizami Gəncəvinin insan konsepsiyası / X. Əlimirzəyev. - Bakı: Gənclik, -2001. - 354 s
2. Hacıyev, A. Multikulturalizmə giriş dərsləri vəsati / A. Hacıyev, E. Cəfərova E, İ. Məmmədov. Bakı: Mütərcim 2018, 372 s.
3. Gəncəvi, N. Xosrov və Şirin (poema) / N. Gəncəvi. - Bakı : Lider, -2004. -391 s.
4. Gəncəvi N. İsgəndərnamə: (“İqbalnamə”) (poema) / N. Gəncəvi. - Bakı: Lider, 2004, 254 s.
5. Gəncəvi N. İsgəndərnamə (“Şərəfnamə”): poema / N. Gəncəvi. - Bakı : Lider, -2004. -429 s.
6. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun (poema) / N. Gəncəvi. - Bakı: Lider, -2004. -286 s.
7. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi / N. Gəncəvi. - Bakı: Lider, -2004. -207s.
8. Gəncəvi N. Yeddi gözəl / N. Gəncəvi. - Bakı: Lider, -2004. -334 s.
9. Xalisbəyli. T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları / T. Xalisbəyli. - Bakı: Azərnaşr, -1991. -296 s.

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli
E-mail: Sahibmemedov588@gmail.com
E-mail: aygun.ismayilova.87@inbox.ru

Redaksiyaya daxil olub: 14.06.2021